

ВАЛЕНТИНА СОБОЛЬ

VERBA MOVENT, EXEMPLA TRANHUNT

Слова хвилюють, приклади захоплюють – саме ця сентенція спадає на думку, коли вчитаєшся і доглибинно вникнеш в написане. Мова про нову книжку, роман-хроніку в голосах *Моя друга світова*¹... Зіткана з разючих неobarокових контрастів за принципом: і поєднати непоєднуване, і виекспонувати все те в одному кадрі, ця книжка, стає, коли її дочитаєш, воістину «amicus verus rara avis est» – отим справжній другом, який, як відомо, є рідкісний птах! Як оті діти-пташенята на старих шкільних, щасливо вцілілих світлинах із обличчями перших учителів, друзів, сусідів та родичів автора книжки із далеких дитячих літ, і...незбутня мить на коні (як на обкладинці!) і в авто (340). То авто воїна, інваліда війни Слави Лярчика, з вікна якого дивиться на світ розумними очима хлопчина років десяти. Неодмінний учасник, переможець і переможений захопливої забави новосілівських дітей у війну.

Оця дитяча гра у війну versus доросла війна (війна у світі і війна за Україну) чи не найбільше проймає читача. Ця дитяча стратегія й тактика «з флангами» виписана колоритно, динамічно, змалювання в новелі-розділі «Віруючі» новосілівських дітей, і з-посеред них Миколки Серафинчика

---

¹ Микола Жулинський, *Моя друга світова. Роман-хроніка в голосах*, Видавництво «Ярославів Вал», Київ 2016, 416 сс.

(бо ж мама Серафима), дорівнюють ся чудовим творам Володимира Винниченка, таким, наприклад, як *Федько халамидник* чи *Ой випила, вихилила* та іншим, які склали збірочку Винниченка «Намисто». Бо ж попри всі відмінності, в дитинстві самого Винниченка та його малих героїв (кінець XIX століття і роки першої світової) і Жулинського (роки другої світової) – є спільне: діти дорослішали на очах, брали на свої плечі непосильну ношу, прилучалися до розуміння трагізму доби, в якій українській людині було вижити так само складно, як єврейській...

Симптоматично частина перша роману-хроніки в голосах називається *Війна з нами проти всіх, а друга «Війна за себе з усіма*. Ті заголовки-ключики відмикають чимало секретів і таємниць історії нашої землі в голосах, фактах, крові і сльозах, але не дають остаточної відповіді на питання, яким немає і бути не може однозначної відповіді. Книжка складна, поліфонічна, вона промовляє сотнями автентичних голосів, які є не менш переконливими, ніж чіткі архівні матеріали, факти, числа, цифри, світлини – вони шокують, дивують, обурюють, а що найголовніше, змушують замислитися. Бо ж, чи то випадково видається Якову (Яшкові) «всі на всіх, а хто насправді за Україну – не поймеш. Та війна все перекрутила. І світи, і держави, і людей, і коней»².

«...Знаєш, яке то слово вийшло з тих сірників, що були шість-шість-шість?..

Яшко аж заскреготів від нетерплячки і злості зубами.

Нарешті Томко прорік:

СТАЛІН». Потім Миколка складає з цих сірників інше слово- Гітлер...

І чи може бути щось більше переконливе, ніж живий голос свідків про те, як енкаведисти перебиралися за українців, аби знищувати борців за вільну Україну...

---

² Ibidem, s. 386.

За долями людей, загиблих і дивом уцілілих стоять неспростовні архівні матеріали. Свідчення живих найпереконливіші. Вони тільки потверджують підступність тоталітарної влади, яка одночасово мала кілька цілей: терористично-диверсійні операції проти німецьких окупантів і знищення УПА.

Автентичність слова учасників і свідків карколомних подій випромінює істину: сумління, милосердність не має номерів, кольорів і запахів. Маркером є людське серце. І неодмінною складовою має бути до нього розум. Так, Аркадієві Загоруйкові «помогли прості люди. Поляки»³, коли він чудом-дивом рятується – у тому горнилі війни, коли «німаки вдарили, все замакітрилось, хто, що, куди, де німець, де польське військо – не розбереш» (302). І рятує українця єврей, який «не побоявся мене тримати. А далі каже мені Мошко:

– Тут тобі вже не можна зоставатися. Кажуть, будуть нас німці вбивати...»⁴.

Автор книжки у розмовах зі своїми вчителями, односельцями, друзями й родичами зумисно не уникає тих проблем, які – в силу їхньої надскладності – і сьогодні не мають однозначної відповіді. Межа поміж добром і злом є часом дуже тонка і хистка, в той час як вибір споконвіку був і залишається доленосним для людини і народу. Аркадій Загоруйко – один з-посеред мільйонів, які опинилися на лезі ножа... Методом діалогу, до якого найчастіше вдається Автор у книжці *Моя друга світова*, йому щастить, пересипавши житейський пісок, відчуті і відмити золото правди, оте найсокровенніше, органічно-сповідальне, глибоко заховане від сторонніх очей, а тому таке цінне. Бо ж понад кордонами і расами – ніц не варте у вихорі війни і безцінне у вимірі вічності людське життя:

---

³ Ibidem, с. 303.

⁴ Ibidem, s. 306.

«А чи не вербували вас українські повстанці і чому ви до них не пристали? Ви самі казали, що Матвій Токар мав велику боївку, був курінним? – перебив я (Жулинський.-В.С.) розповідь Аркадія Загоруйка.

То таке діло... Чо' не вербували? Казали йти. Не хтів я, того, воювати. Казав же, що не застрілив нікого. Ні імця, ні совета. Може случайно, бо мусів стріляти, а от спеціально – не! А підеши до наших у ліс – треба вбивати»⁵.

Курсивом у книжці означено оці живі непідробні голоси найвищої щирості у правдивій довірі до Автора книжки: респонденти добре знали його батька Григорія Жулинського, який пройшов концентраційні табори і дивом уцілів. Чи тільки тому, що був під опікою Божої Матері? Після тридцяти трьох років, у 1976, син і батько відвідують Освенцим.

«Батько помовчав, рукою торкувся нар, на яких тридцять три роки тому лежав і сказав:

– Бог того береже, тим опікується, хто не таїть зла на ближнього. Тра' вміти прощати. Непрошене зло помститься. Рано чи пізно, але помститься».

«Ось глянь! То я в цьому смугастому. Втікав. Дурний. Зразу зловили. Мали повісити. А той, шо був зо мною в карцері, в цій цементовій льодівні, теж українець, вночі вмер. Я з ним номером поміявся. Вони не додивилися, ми ж там не люди, а номери. Видно, у нього ула невелика провина... Ага, на другий день вже гнали далі. Так я zostався жити»⁶.

Доленосна в житті автора подія (коли батько, рятуючи маленького сина, встигає відіслати його додому, а сам потрапляє в полон) кінематографічно підсвічена голосами

---

⁵ Ibidem, s. 311-312.

⁶ Ibidem, s. 252.

кількох очевидців – батька, брата Станіслава, сусідів, родичів. Так, у пам'яті 13-річного брата Станіслава:

«Ми – хто куди. Мама на руках Борю малого мала, то бігом до Яшка Котила в льох. Я бігом до Стиру. Бачу – лодка стоїть. Ми з Міхалем Савіцьким вскочили в неї і давай переїжджати на той бік. Оглянувся, бачу тато стоїть і держить на руках Колю»⁷.

З –поміж тих численних, десятиліттями душених і приречених на мовчання голосів, особливу, свою тональність, вагу і персвазію мають, за моїм переконанням, невідомо-щирі розповіді жінок. У них поєднується пісня і сльоза, ненависть і прощення, скруха і сподівання, і ще стільки всього невисловленого і невивиплаканого, що блідне й німіє перед ним найсублімованіший постмодерний фемінізм.

«Наші з німцями теж воювали. І проти советів, і проти німців йшли, щитай, безоружні, але були такі затяті, такі горді – не здавалися. Скільки розказувало – оточують анкавеисти криївку чи хату, а вони б'ються до останнього» (курсив автора – В.С.), – так твердить ровесниця мами автора Параска Лизун. А ось і силуетка матері, трудівниці Серафими Жулинської, світлина якої (на сторінці 230) випромінює через час і простір силу духу української жінки. Її образ рельєфно вимальовується на тлі доби. У контрасті до насиченого здебільшого архівними документами попереднього розділу *Яшкова пошта* – вирізняється щемкий, на драматичних та ліричних обертонах креований, поліфонічний розділ *Тепла сорочка* (216–265). У словах і образах, у маминій молитві за дітей, у дотикові теплої сорочки і втішного слова оживає поезія неповторного дитинства. Під материнським крилом воно зринає спогадом раю, хоча припало дитинство на голодні післявоєнні роки.

---

⁷ Ibidem, s. 244.

І далі гинули за Україну українські діти. Мільйони безіменних могил. І серед польських офіцерів, замучених у Катині, були українці, «чи хтось колись докопається до їхніх фамілій?» (283). Ольга Зеленчук молиться за всіх за них словами власноруч створеної молитви. І то – правдивий вибух креативного народного «потоків свідомості», коли спонтанічно, на злеті геніальної жіночої інтуїції, Ольга Зеленчук перекодує народне голосіння: ховають двомісячного хлопчика, але оживають у пам'яті і волають до нас у XXI столітті трагічні спогади, як прощалися з тими, хто загинув за Україну:

«На могилках не можна було, ховали тайно, без попи і відспівування... А то й не знали, де ліг, де могила. То в хатах, коли приходили з лісу і казали, що син загинув за Україну, закривали ріднами вікна і самі відспівували» (курсив автора – В.С.). Ці вікопомні мотиви повторюються і помножуються, як у розповіді Валентини Приступи (95–98), як у власноруч створених віршах чи піснях Онисії Стасюк, в якій оплакує долю усіх полеглих за Україну (375–376), як у спогадах «OST №1405» Євгенії Іваницької-Євтушок (192–196) про те, як правдивим євшан-зіллям стає геніальна українська пісня «Стоїть гора високая, попід горою гай...»:

«...Стояло нас десь із півтисячі дівчат, раптом з одного бараку, де жили наші військовополонені, почувся такий сильний, такий високий голос. Тенор. І ми заніміли. «Стоїть гора високая, попід горою гай, гай, гай... Зелений гай густесенький, неначе справді рай!» І всі ми заридали. Такий плач-стогін стояв над табором... Боже, чому я вже півстоляя плачу, як згадую цей голос?»⁸.

Динаміка викладу складного і неоднорідного за духом і змістом матеріалу забезпечується умілим поєднанням сувого фактажу (290–291) і хронологічно-щоденникового

---

⁸ Ibidem, с. 196.

запису (часто від автора, як на сторінках 291–293). Отже, з одного боку, фактичного, спогадового, фольклорно-етнографічного матеріалу, а з іншого – інформації з високої полиці, як-от розповідь про нью-йоркську зустріч 19.01.1989 із Миколою Лебедем, «найголовнішим українським буржуазним націоналістом» у редакції забороненого тоді в СРСР журналу «Сучасність» (275–290). «Без правдивої історії, як і без рідної мови, нація не постане, не згуртується, не одержавиться», – переймається ситуацією в Україні Микола Лебедь. І розвінчує чимало міфів. Один із таких – про Миколу Кузнецова, на брехні про якого виховувалося не одне покоління: кадебісти, за словами Лебеда, *«нарешті самі підтвердили, що ми, УПА, знищили цього комуністичного терориста Миколу Кузнецова»* (курсив автора – В.С.).

Зібрані в книжці сповіді, документи, світлини дають потужний імпульс до переосмислення нашої історії, розбивають стереотипи на зразок згаданого вже «розвідника Кузнецова», коли внаслідок ряду «енкаведистських провокацій німці знищили 500 українських в'язнів-націоналістів. Наступні терористичні акції (викрадення командуючого Східними військами генерал-майора Ільгена, вибух міни на вокзалі в Рівному, внаслідок чого загинуло понад 20 німецьких офіцерів, вбивство головного німецького судді України генерала Альфреда Функе, віце-губернаора дистрикту «Галичина» доктора Отто Бауера) принесли розстріли в'язнів у багатьох тюрмах Волині й Галичии, спалення сотен сіл, смерть десятків тисяч мирних жителів» (263).

Учительський мотив – один із головних, бо ж порушує і чимало інших, які так чи інакше тяжіють до біблійного ядра «учитель-учень», до скрижалі із заповідями. Постає суворого Новосілівського учителя Василя Хоміцького, надміру суворого, а часом навіть жорстокого до вихованців, розкривається новими гранями із його власної сповіді, його – фронтовика, який дивом уцілів у боях під

Кенінсбергом: «Поки до нього (до міста. – В.С.) добралися через ту страшну затоку – ото тисяч і тисяч наших німці там натопили!» (336).

Мабуть, закономірно, що «вчительські» зізнання цікаві і цінні ще й із психоаналітичної точки зору. Вони оприявнюють сам процес того, як сублімується підсвідоме. Психічно травмованій людині нелегко позбутися страху, і той притлумлений страх, усупереч людській волі й розумові, в учителя Василя Дем'яновича знаходить вихід назовні:

«Война до наказу привчила. І до страху. Сам не знаю, але так мені було кортить на когось нагнати страху. Бувало, веду урок, всі слухають, а я все нишпорю очима по дітях – кого б то за шось зачепити. І тоді вшпарити добре лінійкою чи поставити в куток на гречку і ще поліно в руки. Тримай над головою»⁹.

Учительські сторінки книжки є універсально «сродними» кожному читачеві книжки *Моя друга світова*, ким би він не був... Долі стількох з-поміж тих сіячів добра і світла невідомі, незнані. Доля ж Першої вчительки Автора – Людмили Михайлівни Барабаш оживає в часі зустрічі (світлина на сторінці 260: Людмила Барабаш і Микола Жулинський), набуває нових значень і барв з її спогадів, невимушено-ширих і повних непідробного подиву, яким то чудом-дивом пощастило вціліти українській дівчині в ті лихі часи. Навчаючись у Костопільському педучилищі, діяла в драматичному гуртку, де студенти – під керівництвом Миколи Боришкевича – грали Шевченкового «Назара Стодолю». «Ми мали їхати в область на якийсь звіт художньої самодіяльності, а тут шепіт пішов: «Забрали усіх. Увесь третій курс. Вночі. І хлопців, і дівчат забрало енкаведе». Головний в них, а то були всі в якійсь організації націоналістичній, Микола Боришкевич» (261). Виставу *Назар Стодоля* у моїй рідній школі виставляв мій батько

---

⁹ Ibidem, с. 338.

з колегами- вчителями. А коли зі студентами-україністами Варшавського університету ми інсценізували її, то професор Степан Козак гірко резюмував: *Назар Стодоля* – один із тих знакових творів, що поставав на сцені, як тільки українці могли підняти голови...

Хто ж піднімав голову в оті моторошні, відтворені в книзі *Моя друга світова* часи, той втрачав життя. З життям і смертю тісно пов'язується і до щему рідний дніпропетровський хронотоп: може то й мою, вже святої пам'яті, тітку врятувала від голодної смерті родина Зеленчуків з Новосілок: «Тато приїхав з Пензи та намолов з того жита (сльозами й криками мати не дала відібрати.- В.С.) муки. Мама пекла нам плячки з тієї муки і ділила нам із дніпропетровськими дітьми» (298).

У романі-хроніці *Моя друга світова* може аж надміру густий концентрат проблем, запитань і мотивів, які вражають. І водночас вони подані з дистансу, не те, щоб відсторонено, а – скоординовано. У зв'язку з цим перспективною видається потреба більш пильним оком придивитися до такого явища, яке, назвімо його умовно, є «академічним нарративом». Це особливе уміння писати *sine ira et studio* – без гніву і пристрасті, про яке вперше подумалося дякуючи знаймству із особливою жінкою... Так, у часі читання сповідально-документальної книжки *Моя друга світова* доля подарувала приязне спілкування з професором Смулковою та її працями – на межі листопада-грудня 2016 року, коли Кафедра Білорутеністики Варшавського університету відзначала своє 60-ліття. Ельжбета Смулкова, зі срібною головою і чарівною посмішкою, дивовижно гарна в свої 80, упродовж 5 років була свого часу амбасадором Польщі в Білорусії і вже понад 50 років є послом білоруськості в Польщі, уособленням «приязні польського і білоруського народів»¹⁰.

---

¹⁰ Валер Каліновскі, *Пані Ельжбета. Гісторія одной приязні (білоруською мовою)*. Інтелкульт, Смаленск 2016, с.17.

У дивовижний спосіб мотиви її щойно виданої книжки *Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach*¹¹, зітканої із наукових розвідок з царини історії, мовознавства, культурознавства (прецікавий розділ *Pamięci osób i miasta*¹²), – зробили для мене ще виразнішими, промовистішими і ріднішими голоси українського роману- хроніки *Моя друга світова*. Ті голоси високого духу, сповіді про силу й слабкість, мужність і страх, зліт і падіння, вкотре переконують: не всі згоріли рукописи, не всі зітліли папери в архівах, не зникли і не зникнуть безслідно іскри шляхетної постави, яка не знає кордонів і меж, яка здатна творити чудесне й незнищиме там, де здавалося б, уже ніщо не є можливим.

---

¹¹ Elżbieta Smułkowa, *Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach*, Instytut Sławistyki PAN, Warszawa 2016, 447 s.

¹² Ibidem, s.269–411.